

DOI: 10.31648/an.4755

Iwona Anna NDiaye

ORCID: 0000-0003-3881-0474

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

O TRANSLOKACJI *NOMINA PROPRIA*
W DZIELE LITERACKIM
(NA PRZYKŁADZIE POLSKICH TŁUMACZEŃ
POWIEŚCI *DOKTOR ŻYWAGO*
BORISA PASTERNAKA)

ON TRANSLOCATION OF *NOMINA PROPRIA*
IN A LITERARY TRANSLATION
(BASED ON POLISH TRANSLATIONS
OF *DOCTOR ZHIVAGO* BY BORIS PASTERNAK)

Keywords: Boris Pasternak, *Doctor Zhivago*, proper names, translation strategies, patronymics

Abstract: This paper analyzes problems involved in the Polish translation of proper names contained in Boris Pasternak's novel *Doctor Zhivago*. Empirical material was collected from two Polish translations published in book form: by Jerzy Stempowski (Paris: Instytut Literacki 1959) and by Ewa Rojewska-Olejarczuk (Warsaw: PIW 1990). The study aimed to analyze translatorial equivalents taking into account the following criteria: consistency with the named object, informativeness of the name, and retaining the cultural ambience. The following research methods were applied: descriptive, comparative analysis as well as functional and stylistic analysis. The comparative analysis focused on the adequacy of the applied translation methods.

W metodach literaturoznawczych badania dzieł literackich wskazuje się na szczególną pozycję imion własnych. Z uwagi na fakt, iż *nomina propria* w dziełach literackich niosą ze sobą nie tylko zawartość informacyjną, socjologiczną, aluzyjną czy treściową, lecz także określony ładunek emocjonalny,

nazwy własne należy postrzegać jako integralną część świata przedstawionego [Nowakowska-Kempna 1978, 97-98]. Problematykę szczególnej roli nazw własnych w utworach literackich na gruncie teorii literatury i praktyki literackiej podejmowało wielu badaczy¹. We współczesnej onomastyce literackiej zauważalne jest podejście, w którym opis funkcjonowania nazw własnych w różnych gatunkach tekstów wzbogacony został o metody wypracowane przez lingwistykę, socjolingwistykę, etnolingwistykę, a także inspiracje teoretyczno-literackie [Siwiec 1998, 11]. Nową koncepcję literackich antroponimów opartą na założeniach filozoficzno-językowych i ontologicznych przedstawiła Marzenna Cyzman. W książce *Osobowe nazwy własne w dziele literackim z perspektywy jego ontologii* autorka przedstawia koncepcję antroponimów na przykładzie artystycznej funkcjonalizacji nazw własnych [Cyzman 2009]. Prace językoznawców i literaturoznawców na gruncie współczesnego literaturoznawstwa stanowią cenne opracowania zarówno z punktu widzenia refleksji teoretycznej, jak i prezentacji analitycznego materiału konkretnych utworów literackich². Jeszcze inne ujęcia metodologiczne prezentują prace poświęcone studiom nad przekładalnością onimów, mechanizmom i rodzajom transpozycji i adaptacji³.

Rozwój badań onomastycznych powiązany jest z praktyką literacką. Ciekawych przykładów artystycznej funkcjonalizacji nazw własnych dostarcza literatura rosyjska, obfitująca w utwory, w których nazwy własne stanowią ważny klucz interpretacyjny, niezbędny do zrozumienia zamysłu artystycznego autora. Ciekawe w tym kontekście wydaje się spojrzenie od strony translacji, jej zakresu i technik przekładowych w procesie translokacji *nomina propria* w dziele literackim. Pod pojęciem translokacji będziemy rozumieć proces translacji nazw własnych na grunt obcej kultury, tj. przeniesienie z jednego systemu językowego do drugiego elementów nacechowanych kulturowo, z zachowaniem ich specyfiki kulturowej.

Na potrzeby naszej analizy wybraliśmy powieść *Doktor Żywago* Borisa Pasternaka, w której skomplikowana znaczeniowo galeria nazewnictwa jest bogato reprezentowana zarówno pod względem ilościowym, jak i typologicznym. W niniejszym artykule zajmiemy się jednym typem nazw występujących w powieści *Doktor Żywago*, a mianowicie antroponimami, tj. grupą leksemów licznie reprezentowanych i nazywających postaci rzeczywiste oraz fikcyjne. Do grupy postaci historycznych odnoszą się nazwiska:

a) działaczy politycznych (Линкольн, Маркс, Наполеон, Плеханов i in.);

¹ Wyrazem ożywionego zainteresowania językoznawców nazwami funkcjonującymi w literaturze są materiały tomów pokonferencyjnych. Zob. m.in. [Nazwy własne w języku... 2004; Onomastyka literacka... 1993].

² Kwestie strukturalnej specyfiki nazw i ich charakterystycznych funkcji w różnych gatunkach i stylach literackich regularnie podejmowane są również na gruncie rosyjskiej onomastyki literackiej. Zob. m.in. [Бакастова 1984, 23-27; Горбаневский 1988; Карпенко 1986, 34-40; Михайлов 1966, 54-66; Соколова 2011, 182-184].

³ Na temat adaptacji nazw obcych do języka polskiego zob. m.in. prace Karola i Zofii Zierhoferów [Zierhofferowie 2000], Ewy Wolnicz-Pawłowskiej [2014] i in.

- b) rewolucjonistów (Сен-Жюст i in.);
- c) filozofów (Бенедетто Кроче, Гегель, Кант, Соловьев i in.);
- d) historycznych władców (Иван Грозный i in.);
- e) pisarzy (Гете, Горацио, Диккенс, Клейст, Стендаль, Пушкин, Достоевский, Чехов, Толстой, Горький, Блок, Маяковский i in.);
- f) postaci biblijnych (Божья Матерь, Иоанн Богослов, Христос i in.).

Tamara Uczitel, która poddała analizie leksykę omawianego utworu, wyróżniła funkcjonalno-semantyczne grupy ze znaczeniem „człowiek”. Spośród ponad 100 nazw określających postacie fikcyjne wyodrębniła takie, które wypełniają ważną funkcję spajającą głównych bohaterów powieści, oraz liczne nazwy postaci drugoplanowych, które pozornie nie odgrywają żadnej istotnej roli, a ich istnienie odnotowane jest w pojedynczych replikach lub komentarzach autorskich:

В ЛСГ [лексико-семантическую группу] „человек как индивидуум” вошло до двухсот лексем, из которых около сорока только упоминаются автором в диалогической и монологической речи героев романа. (...) Более ста собственных имен представлены в тексте и выполняют связующую функцию между основными героями романа. (...) Наконец, более шестидесяти собственных имен – это действующие лица, принимающие непосредственное участие в событиях (...) [Учитель 1993, 77].

Zarówno postaci historyczne, jak i fikcyjne pełnią w strukturze dzieła literackiego szczególną rolę, która wyznacza określone zadania w procesie tłumaczenia. Analizując pozycję nazw własnych w przekładzie, Iwona Nowakowska-Kempna stwierdza:

W tym przypadku imię własne stanowi część rzeczywistości literackiej i jak wszystkie elementy tego świata fikcji jest elementem funkcjonującym w dziele i znaczącym. Fakt ten wywiera odpowiedni wpływ na imiona własne. Będąc częścią świata przedstawionego, stają się one nacechowane stylistycznie w stosunku do nazw własnych występujących w języku naturalnym. Nie pozostaje to również bez znaczenia w przekładach literatury pięknej, bowiem tłumacz zobowiązany jest przekazać stylistykę imienia własnego, jego znaczącą pozycję i rolę w świecie przedstawionym zgodnie z intencją autora [Nowakowska-Kempna 1978, 100].

Ekwiwalentność owego przekazu jest uzależniona od właściwego odczytania ukrytych znaczeń nazw własnych, odnalezienia dominanty semantycznej oraz przyjęcia właściwej strategii przekładowej. Analizie poddaliśmy rezultaty tłumaczenia antroponimów, ze szczególnym uwzględnieniem problemów związanych z ich właściwym rozpoznanem, interpretacją i tłumaczeniem. Materiał badawczy wyodrębniliśmy na podstawie dwóch polskich przekładów książkowych *Doktora Żywago*⁴. Pierwszy ukazał się w 1959 roku nakładem

⁴ Po raz pierwszy fragmenty powieści ukazały się po polsku w 1957 r. w kwartalniku „Opinie” w tłumaczeniu Marii Mongriowej.

paryskiego Instytutu Literackiego [Pasternak 1959]⁵ w przekładzie znanego polskiego eseisty – Jerzego Stempowskiego (1893-1969)⁶. Cykl poetycki *Wiersze Jurija Żywago 1946-1953* (*Стихотворения Юрия Жiwаго 1946-1953*), włączony do końcowego rozdziału, przełożył Józef Łobodowski (1909-1988)⁷, należący do bliskich współpracowników Jerzego Giedroycia. Drugi wariant ukazał się 30 lat później w przekładzie Ewy Rojewskiej-Olejarczuk. Część poetycką, poza Ewą Rojewską-Olejarczuk, tłumaczyli: Dorota Chościelewska, Andrzej Drawicz, Mieczysław Jastrun, Wiesław Karczewski, Seweryn Pollak, Adam Pomorski, Anatol Stern, Stanisław Ulicki, Józef Waczków [Pasternak 1990].

Przejdźmy zatem do analizy porównawczej, ukierunkowanej na adekwatność zastosowanych metod przekładowych nazw własnych w powieści Pasternaka, charakteryzujących się różnym stopniem nasycenia semantycznego. Ekwiwalentność przekładu we wskazanych źródłach będziemy oceniać z uwzględnieniem następujących kryteriów: zgodność z obiektem, informacyjność nazwy, zachowanie kolorytu kulturowego.

Pierwsza grupa, którą poddaliśmy analizie, to antroponimy realistyczne wyróżnione spośród nazw osobowych. Część nazw własnych wprowadzonych przez autora w przestrzeń narracyjną *Doktora Żywago* ma w języku polskim ustalone konwencjonalnie odpowiedniki, np. rosyjskie *Горький, Гёте* i polskie *Gorki, Goethe*. Tym samym przekład nazw osobowych, które stosunkowo często spotykane są w imiennictwie realnym, nie nastroczał tłumaczom większych trudności. Zasadniczo imiona postaci historycznych i literackich są translokowane, czyli przeniesione w brzmieniu oryginalnym [Cieślakowa 1996, 315]. Jednak już wstępna analiza dowodzi odmienności przyjętych reguł, a tym samym i rezultatów przekładowych. Dokonując adaptacji fonetycznej, tłumacze stosują różne konwencje zapisu nazwisk, co prezentują wybrane przykłady: *Гапон – Gapon* (tłum. J. Stempowski), *Гапон* (tłum. E. Rojewska-Olejarczuk), *Бенедетто Кроче – Croce* (tłum. J. Stempowski), *Benedetto Croce* (tłum. E. Rojewska-Olejarczuk).

W przypadku nazewnictwa pochodzenia biblijnego, zgodnie z tradycją, imiona świętych w obydwu analizowanych przekładach *Doktora Żywago* są tłumaczone (zob. zestawienie 1).

⁵ Na temat okoliczności powstania pierwszego polskiego wydania książkowego powieści Pasternaka zob. [NDiaye 2018, 37-47].

⁶ Jerzy Stempowski, znany pod pseudonimem Paweł Hostowiec, na zamówienie Instytutu Literackiego przekładał również inne utwory pisarzy rosyjskich, m.in. opowiadania Aleksandra Sołżenicyna i Wiktora Niekrasowa.

⁷ Józef Łobodowski (pseudonim: José Łobodowski) – pisarz, poeta, publicysta, dziennikarz radiowy i tłumacz. W wydawnictwach Instytutu Literackiego opublikował przekłady utworów Abrahama Terca [i.e. Andriej Siniawskij], Iwana Iwanowa, Mikołaja Arzaka [i.e. Julij Daniel], Galiny Sieriebriakowej, Andrieja Sacharowa, Aleksandra Sołżenicyna. Zob. biogram [Polski słownik biograficzny... 2004-2005].

Zestawienie 1

W oryginale	Tłumaczenie J. Stempowskiego	Tłumaczenie E. Rojewskiej-Olejarczuk
Иоанн Богослов	św. Jan	Jan Ewangelista
Магдалина	Maria Magdalena Maria z Magdali	Magdalena
Мария Египетская	Maria Egipcjanka	Maria Egipcjanka
Моисей	Mojżesz	Mojżesz

Przy czym E. Rojewska-Olejarczuk wszystkie cytaty z *Biblii* podaje w tłumaczeniu Jakuba Wujka [*Nowy testament...* 1966]. Ciekawy pozostaje fakt, iż z bogatej tradycji przekładów *Biblii* wybór pada na tłumaczenie kanoniczne z 1593 roku, które – jak pisze Bożena Matuszczyk – „otwiera tradycję wiernych przekładów filologicznych” [Matuszczyk 2000, 234], chociaż w tym czasie, gdy tłumaczka pracowała nad polską wersją powieści Pasternaka, miała do dyspozycji wariant współczesny – *Biblię Tysiąclecia* w przekładzie z języków oryginalnych [*Biblia Tysiąclecia...* 1971].

Analiza całościowego materiału antroponimicznego *Doktora Żywago* pozwala stwierdzić, że postać fonetyczna antroponimów jest adekwatna do języka oryginału. Stempowski utrwała obcojęzyczne brzmienie nazwisk, stosując zasadę transkrypcji imion własnych, z zachowaniem przyrostka *-skij*. Podkreślimy, iż zastosowanie imion własnych w ich rosyjskim, tj. nieadoptowanym brzmieniu, jest zgodne z polską normą językową (od 1957 roku) [Dworakowska 2008]. Poza tym, zgodnie z rozpowszechnioną w XX wieku tradycją, w przypadkach zależnych między imieniem a końcówką stawia apostrof, np. *Fed'ka, Fed'kq*. Z kolei u Rojewskiej-Olejarczuk część rosyjskich imion, np. *Юрий, Иннокентий, Киприан*, została przeniesiona w postaci niezmienionej jako: *Jurij, Innokientij, Kiprian*. Zaś pozostałe w procesie tłumaczenia poddano adaptacji fonetycznej i morfologicznej. W tych przypadkach, gdy w języku polskim występuje imię o podobnym brzmieniu i wskazuje na ten sam desygnat, pojawiają się propozycje: *Michał* zamiast *Michail*, *Aleksander* zamiast *Aleksandr*, *Mikołaj* zamiast *Nikołaj*. Transponowanie rosyjskich imion przez paralelne antroponimy polskie uzasadnia tradycja i wysoka częstotliwość tych imion w obu językach. Jednak zwraca uwagę fakt, że tłumacze nie zawsze konsekwentnie stosują reguły transpozycji imion i nazwisk (zob. zestawienie 2).

Wśród imion nieoficjalnych, które pełnią w dziele literackim funkcję informacyjno-socjologiczną oraz funkcję ekspresywną, należy wyróżnić hipokorystyki, wyrażające stosunek emocjonalny narratora lub postaci literackich do nosicieli imion [Szewczyk 1993, 150]. Hipokorystyki w powieści *Doktor Żywago*, jak pokazał wyselekcjonowany materiał, występują bardzo licznie. Język rosyjski jest bogaty pod względem liczby form zdrobniałych i możliwości ich tworzenia. Formy hipokorystyczne są również istotne dla stylistyki tekstu literackiego.

Zestawienie 2

Woryginalie	Tłumaczenie J. Stempowskiego	Tłumaczenie E. Rojewskiej-Olejarczuk
Павел Павлович Антипов	Paweł Pawłowicz Antipow	Paweł Pawłowicz Antipow
Михаил Григорьевич Гордон	Michaił Grigorjewicz Gordon	Michał Grigorjewicz Gordon
Александр Александрович	Aleksander Aleksandrowicz	Aleksander Aleksandrowicz
Николай Николаевич	Nikołaj Nikołajewicz	Mikołaj Nikołajewicz
Юрий Андреевич	Jurij Andrejewicz	Jurij Andriejewicz
Громеко	Gromeko	Gromieko
Иннокентий Дудоров	Innokentij Dudorow	Innokentij Dudorow
Виктор Ипполитович Комаровский	Wiktoria Ippolitowicz Komarowski	Wiktoria Ippolitowicz Komarowski
Киприан Савельевич	Kiprian Sawieljewicz	Kiprian Sawieljewicz
Афанасьевич Соколов	Afanasjewicz Sokolow	Afanasjewicz Sokolow

Zarówno *deminutiva sensu stricto* (zdrobnienia właściwe), jak i *hipokoristika/hipocoristica* (spieszczenia) są środkiem stylistycznym chętnie wykorzystywanym przez autora powieści *Doktor Żywago* i mają wyraźne zabarwienie emocjonalne. Zdrobnienia imion występują najczęściej w otoczeniu zdrobnień innych grup leksykalnych, w tym rzeczowników (*батенька, боженька, доченька, душенька, дяденька, маменька, тятенька* i in.) i przymiotników (*глупенькая, маленькая, молоденькая, черненькая, щупленькая, худенькая* i in.). Pasternak tworzy zdrobnienia, używając różnorodnych typów formantów, m.in. sufiksów i in.

Rojewska-Olejarczuk w swoim przekładzie zachowuje oryginalny wariant za pośrednictwem adaptacji fonetycznej. Taka forma transpozycji pozostaje w zgodzie z przekonaniem, iż „tłumaczenie hipokorystyków prowadzi do utraty przez oryginał kolorytu narodowego. Przyjmuje się, że obecność w przekładzie osób noszących oryginalne imiona wprowadza narodowy koloryt lokalny w tłumaczonym dziele literackim, ponieważ imiona stanowią media tego kolorytu” [Basaj 1993, 340]. Jerzy Stempowski nie zawsze zachowuje spójność systemu onimicznego oryginału, tj. niekiedy powtarza oryginalną postać hipokorystyków, najczęściej jednak rezygnuje z powielenia dokładnych formantów oznaczających subiektywny stosunek do omawianego obiektu. Wielowariantowe zdrobnienia licznie reprezentowane w tekście wyjściowym w przekładzie Stempowskiego zostają zredukowane do jednego ekwiwalentu lub zastąpione imionami w pełnym brzmieniu. Na przykład uniwersalnym odpowiednikiem dla form *Марфа, Марфуша, Марфутка* staje się *Marfa*, zaś dla zdrobnień *Петя, Петенька* – *Pietia* (zob. zestawienie 3).

Zestawienie 3

Woryginalne	Tłumaczenie J. Stempowskiego	Tłumaczenie E. Rojewskiej-Olejarczuk
Катенька	Katia	Katieńka
Марфутка	Marfa	Marfutka
Марфуша	Marfa	Marfusza
Пашенька	Paszeńka	Paszeńka
Петенька	Pietia	Pietieńska
Сашенька	Sasza	Saszeńka
Тонька	Tonia	Tońka

Zatem Stempowski rezygnuje z wielowariantowych formantów o zabarwieniu uczuciowym, przez co, naszym zdaniem, nie spełnia wymogu adekwatności stylistycznej w stosunku do tekstu wyjściowego. Natomiast w tłumaczeniu Rojewskiej-Olejarczuk została zachowana postać zdrobnień zarówno wyrazów pospolitych, jak i nazw własnych. Takie rozwiązanie stylistyczne w większym stopniu uwzględnia ich odcienie emocjonalne oraz stylistyczne.

Należy podkreślić, iż nagromadzenie różnorodnych form zdrobnień imion osobowych może znacząco utrudnić identyfikację postaci, a tym samym i zrozumienie tekstu. W wyniku transkrypcji rosyjskich hipokorystyków na język polski powstają formy, których łączliwość z odpowiednimi pełnymi imionami w języku rosyjskim niekiedy bywa zerowa⁸. Takie formy jak *Nika*, *Misza*, *Szura*, *Kapa*, *Kłasza*, *Sima*, *Pola* mogą być traktowane przez polskiego czytelnika jako samodzielne imiona. Odrębną kwestią pozostaje obecność patronimików rosyjskich w schemacie imię + patronimik, obca polskiemu obyczajowi językowemu, np. *Aleksander Aleksandrowicz*. Stosowanie tego typu konstrukcji może prowadzić do błędnej identyfikacji postaci, tym bardziej że pokrywa się z formą polskich nazwisk rodowych, np. *Iwanowicz*⁹.

Ten problem został rozwiązany przez Stempowskiego za pomocą komentarzy dotyczących m.in. występowania różnych form zdrobnień poszczególnych imion powszechnie używanych w języku potocznym (np. *Patuła* – *Paweł*, *Pasza*, *Pawłusza*). Dodatkowo w wydaniu z 1959 roku na końcu książki tłumacz zamieścił wykaz głównych postaci powieści wraz z podstawową informacją o ich pochodzeniu, zawodzie, koligacjach rodzinnych, a także wariantowości użycia poszczególnych imion oraz formie patronimików (np. *Sasza (Szura), syn doktora i Antoniny Żiwagów; Tiagunowa, Pelagieja Niłowna (Pałasza, Pola), siostra Gałuziny, przyjaciółka Wasi Brykina*) [Pasternak 1959, 506-507].

⁸ O potrzebie zarządzania nazwami własnymi w przekładzie utworów literackich z języka rosyjskiego na język polski zob. [Orzechowska 2017, 125-134].

⁹ Więcej na temat funkcjonowania antroponimików w tekstach rosyjskich zob. [Lewicki 2000, 46-47].

Istotną rolę w zrozumieniu tekstu literackiego pełnią nazwiska znaczące, dlatego też ich tłumaczenie stanowi duży problem przekładowy [Burkhardt 2008, 204]. Analiza materiału onomastycznego omawianych przekładów powieści Pasternaka pokazuje, że nazwiska, które pełnią dodatkową funkcję lub niosą ze sobą istotne informacje, nie są tłumaczone. Zasada egzotyzacji tekstu skutkuje utratą znaczenia antroponimów zawartych w tekście oryginału. Nazwiska typu *Pafnutkin*, *Riabych*, *Niechwalonych*, *Chudolejew* itp. nie budzą takich asocjacji u czytelnika polskiego, jak ich odpowiedniki w języku rosyjskim¹⁰. Pozostawienie wersji oryginalnej nazw napełnionych treścią informacyjną oraz nacechowanych symbolicznie sprawia, że mamy do czynienia z wariantem, martwym semantycznie dla polskiego odbiorcy. Dowodzi tego poniższy fragment:

– Фелицата Семеновна не понимает, что об этом надо было думать раньше, а не в самый разгар, когда гости. Ах ты **Параскева-путаница**, что ты, Жорж, опять натворил с номерами! Уговор был бонбоньерки с драже на стол, а пустые – на диван, а у вас опять шалды-балды и все шиворот-навыворот [Pasternak 1959, 87-88].

Oryginalnej nazwie *Параскева-путаница* można przypisać funkcję semantyczną. Autor utworzył indywidualne określenie analogicznie do nazwy *Параскева Пятница* znanej z tradycji prawosławnej. Zdaniem badaczy kult pogańskiej bogini Mokosz z czasów przedchrześcijańskich, odpowiedzialnej za kobiece prace domowe, narodziny dziecka itd., został później zastąpiony kultem maryjnym i kultem św. Paraskiewy [Левкиевская, Толстая 2009, 631-633]. Zazwyczaj święte pełniły rolę pomocnic, patronek. Jednak Pasternak upodabnia Paraskiewę do ducha opiekuńczego domu. Jest nim Domowej, który pomagał w codziennych pracach, ale zaniedbany lub rozgniewany mógł mścić się na gospodarzach i zesłać złe moce. Włączenie jej do powieści można rozpatrywać także jako ironiczny stosunek Pasternaka do zwyczaju wzywania imion bogów w codziennym życiu przez przedstawicieli inteligencji, arystokracji. Mowa nie tylko o wzywaniu Boga (*Господу! О Боже!*), lecz także licznych świętych i patronów wszelkich życiowych sytuacji¹¹. W pierwszym polskim wariantie tłumacz pozostawił obco brzmiącą *Paraskiewę*, a człon *путаница* przełożył jako *błędna*. Rezygnacja z komponentu *Пятница* skutkowałą utratą kontekstu religijnego, możliwego do odczytania przez czytelnika polskiego (na terenie Polski istnieje wiele cerkwi greckokatolickich pod wezwaniem św. Paraskiewy). Tym samym Stempowski wprowadza swoistą hybrydę, która jest zupełnie niezrozumiała dla polskiego odbiorcy:

– Felicata Siemionowna zapomina zawsze, że o wszystkim tym trzeba myśleć wcześniej, a nie w chwili największej gorączki, gdy goście są już w domu. Ach ty, **błędna**

¹⁰ Więcej o pochodzeniu i znaczeniu nazwisk rosyjskich zob. [Суперанская 2005; Унбергаун 1989].

¹¹ Za pomoc w odczytaniu znaczenia tej nazwy wyrażamy wdzięczność prof. Tatianie Marczenko, kierownikowi Wydziału Kultury Domu Rosyjskiej Zagranicy im. Aleksandra Solżenicyna w Moskwie.

Paraskiewo, Żorżu, coś ty znowu zbroił z numerami? Bombonierki z drażetkami miałeś kłaść na stół, a puste na kanapę, a ty wszystko na odwrót! [Pasternak 1959, 83].

W naszej ocenie lepszą decyzję podjęła Rojewska-Olejarczuk, która zrezygnowała z egzotyżacji, nazywając Żorża zwyczajnie *gapa*, co w większym stopniu spełnia kryterium ekwiwalentu sytuacyjnego. Użyta nazwa służy charakteryzowaniu postaci, wskazując na takie cechy jak roztargnienie, gapiostwo, chaotyczność.

Najbardziej wymowny przykład stanowi jednak nazwisko tytułowego bohatera, którego semantyka osadzona jest w symbolice chrześcijańskiej. Słowa psalmów i modlitw wybrzmiewają w wewnętrznych monologach głównego bohatera, a kategorie wiary, miłości i cierpienia determinują całe jego życie. Wybór nazwiska *Живаго* w kontekście tematyki religijno-biblijnej utworu nie jest przypadkowy. Tematykę prawosławną utworu akcentuje się już w pierwszym zdaniu: „Шли и шли и пели *Вечную память*”, a matka głównego bohatera ma na imię Maria. To wszystko sprawia, że w opracowaniach poświęconych analizie powieści autorzy doszukują się w tej postaci uosobienia symbolicznego obrazu Chrystusa. Pochodzenie biblijne nazwiska bohatera wydaje się bezsporne, chociaż wskazuje się na różne lokalizacje kontekstowe [Бирюкова 2018]. Jedną z nich jest prorocza księga *Nowego Testamentu Apokalipsa św. Jana*, opisująca zagładę świata i Sąd Ostateczny: „I ujrzałem innego anioła, wstępującego od wschodu słońca, mającego pieczęć Boga żywego” [*Biblia Tysiąclecia...* 1971]. Nazwisko, będące formą dopełniacza i biernika przymiotnika *живой* w języku starosłowiańskim, odsyła nas przede wszystkim do słów *Ewangelii św. Mateusza*: „A odpowiadając Szymon Piotr rzekł: Tyś jest Chrystus, Syn Boga żywego” (16:16) oraz *Ewangelii św. Jana*: „A myśmy uwierzyli i poznali, że Ty jesteś Chrystusem, Synem Boga żywego” (6:69) [*Biblia Tysiąclecia...* 1971]. Taka interpretacja pozostaje w zgodzie z zamysłem samego autora, o czym pisał Warłam Szalamow we wspomnieniach związanych z Borysem Pasternakiem, cytując jego wypowiedź:

– Фамилия героя романа? Это история непростая. Еще в детстве я был поражен, взволнован строками из молитвы церковной православной церкви: „Ты если воистину Христос, сын Бога живаго”. Я повторял эту строку и по-детски ставил запятую после слова „Бога”. Получалось таинственное имя Христа „Живаго”. Не о живом Боге думал я, а о новом, только для меня доступном его имени „Живаго”. Вся жизнь понадобилась на то, чтобы это детское ощущение сделать реальностью – назвать этим именем героя моего романа. Вот истинная история, „подпочва” выбора. Кроме того, „Живаго” – это звучная и выразительная сибирская фамилия (вроде Мертваго, Веселаго). Символ совпадает здесь с реальностью, не нарушает ее, не противоречит ей [Шаламов 1993].

Zastosowany u Stempowskiego transliterowany wariant *Žiwago* nie oddaje semantycznego komponentu „żywy”. Tym samym utracona została złożoność znaczeniowa imienia własnego, charakteryzująca to, co za Rolandem Barthesem

można nazwać hipersemantycznością (*hypersémanticité*), która czyni z niego istotny element konstrukcji świata przedstawionego [Skibińska 2000].

Całościowa analiza materiału antroponimicznego *Doktora Żywago* pozwala stwierdzić, że autorzy polskich wersji rzadko korzystają z wielopostaciowych rodzajów transformacji przekładowej, tj. substytucji czy redukcji. Sytuacje, w których zastępuje się nazwę własną apelatywem lub odwrotnie, czyli apelatyw – imieniem własnym czy też zastępuje się zaimki nazwą własną oraz przekaz dwuczłonowej formy antroponimów (imię + patronimik) – imieniem, a także opuszcza się nazwę własną, zdarzają się sporadycznie. Zasadniczo tłumacze dosłownie odwzorowują tekst wyjściowy, nawet wtedy gdy transformacje nie naruszałyby warstwy leksykalno-semantycznej i stylistycznej oryginału i były możliwe w danym kontekście.

Istotna dla odbioru *Doktora Żywago* pozostaje strategia tłumaczy wobec odbiorcy, oparta na przypisywaniu polskiemu czytelnikowi określonych kompetencji literackich oraz kwalifikacji językowych. Pierwszy polski wariant *Doktora Żywago* powstawał w szczególnych okolicznościach. Praca w warunkach emigracji, utrudniony dostęp do bazy leksykograficznej oraz terminy narzucone przez wydawcę wymuszały pośpiech i nieuchronne pomyłki. Zastosowaną przez siebie metodę tłumaczenia dosłownego Stempowski określił jako *écriture automatique*, mając na myśli postulowane przez francuski nadrealizm pisanie bez kontroli świadomości, oparte na zasadzie automatyzmu psychicznego. O rozterkach towarzyszących pracy nad przekładem *Doktora Żywago*, a także świadomie realizowanej strategii przekładowej relacjonował Marii Dąbrowskiej w liście z 27 sierpnia 1959 roku [Dąbrowska, Stempowski 2010]¹². W tym przypadku możemy mówić o pewnej niekonsekwencji, gdyż z jednej strony Jerzy Stempowski wprowadza do tekstu liczne rusycyzmy i kalki językowe, które opierają się na założeniu, że odbiorca zna język rosyjski oraz realia kulturowe; z drugiej – chętnie korzysta z dodatkowych komentarzy, które za Jerzym Świąchem będziemy utożsamiać z „niezbędną dla właściwego odczytania dzieła porcją wiedzy o regułach jego składania, o przynależności kontekstu historyczno-literackiego” [Świąch 1975, 13].

Z kolei polskie wydanie *Doktora Żywago* z 1990 roku, które ukazało się nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego, nie zostało opatrzone żadną dodatkową notą tłumaczki, wskazującą na metodę pracy czy też reguły rządzące daną wersją przekładową. Zatem w tym przypadku, nie dysponując wiedzą na temat strategii sformułowanej przez samą tłumaczkę, możemy opierać się wyłącznie na analizie tekstu. Objasnienia Rojewskiej-Olejarczuk zawierają informacje dotyczące postaci historycznych i realiów, np. *Wittego Siergieja Juljewicza*, *Mikołaja Jeżowa*. W dwóch przypadkach tłumaczka odnosi się do semantyki nazewniczej, np. przezwisko Tańki Biezoczeriedowej opatruje

¹² O doświadczeniu pracy nad przekładem Stempowski pisał w szkicu poświęconym założeniom i estetyce powieści, zob. [Hostowiec 1960, 114-117]. Szerzej na ten temat zob. [NDiaye 2018, 37-47].

objaśnieniem: „nie mająca miejsca w kolejce”. Tylko w jednym przypadku tłumacze wprowadzili taki sam odsyłacz objaśniający. Chodzi o imię *Вакх*, które w obydwu wersjach pozostało w niezmienionej wersji brzmieniowej oraz opatrzone uwagą, że „po rosyjsku oznacza Bachusa”. Tłumacze nie zdecydowali się na użycie imienia *Bachus*, nawiązującego do mitologicznego boga dzikiej natury, które lepiej zafunkcjonowałyby w tekście przekładu, tym bardziej w otoczeniu imion chrześcijańskich prawosławnych świętych i męczenników, jak *Авкм, Фавсм, Лыnn*.

Podsumowując nasze rozważania, należy podkreślić, iż powieść *Doktor Żywago* Borisa Pasternaka charakteryzuje się różnorodnością w zakresie operowania materiałem onomastycznym/antroponimicznym. *Nomina propria* pełnią w powieści istotne funkcje: poza informacyjną, także emotywną, aluzyjną, semantyczną oraz intertekstualną. Dlatego też antroponimy, jako potencjalne nośniki obcości, stwarzają dodatkowe problemy translacyjne, co dobrze ilustruje przedstawiony materiał. Przeprowadzona analiza polskich wariantów *Doktora Żywago*, z punktu widzenia sposobów transponowania przez poszczególnych tłumaczy zawartego w powieści materiału onomastycznego, dowodzi, że wykorzystano odmienne rozwiązania translatorskie: od translokacji, czyli przeniesienia nazwy w postaci niezmienionej, przez adaptowanie, po tłumaczenie. Zasadniczo nazwy osobowe w polskich przekładach występują w swoim rosyjskim brzmieniu, akcentując tym samym kulturową obcość. Jednostki leksykalne wyekscerpowane z tekstu przekładu pozwalają stwierdzić, iż najistotniejsza dla tłumaczy pozostawała warstwa fonetyczna, a nie symboliczna. Zastosowane przez tłumaczy zabiegi dostosowawcze „obcych” nazw nie zawsze pozwalają zachować ładunek kulturowy. Dzięki użytej strategii egzotyżacji odbiorca uświadamia sobie, iż opisywane elementy rzeczywistości świata przedstawionego należą do obcej kultury. Jednakże charakterystyka zawarta w oryginalnych nazwach osobowych pozostaje niedostępna dla odbiorców polskiego przekładu, nie spełniając warunku „funkcjonalnej wydolności, zdatności i skuteczności” [Klemensiewicz 1955, 93].

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. 1971. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.
- Biblia Warszawska*. 1975. Tłum. Wantuła A., Szeruda J., Niemczyk W., Wolfram K., Wieczorkiewicz B. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce. W: <http://biblia-online.pl/Biblia/Warszawska/> [Dostęp 23 VI 2019].
- Dąbrowska Maria. 1988. *Dzienniki. 1914-1932*. Wyb., wstęp i przyp. Drewnowski T. T. 1-5. Warszawa: Czytelnik.
- Dąbrowska Maria, Stempowski Jerzy 2010. *Listy*, t. 1: 1926-1953, t. 2: 1954-1958, t. 3: 1959-1965. Oprac., wstęp i przyp. Kowalczyk A.S. Biblioteka „Więzi”. T. 22. Warszawa: „Więź”.

- Jerzy Giedroyc – Zdzisław Najder. Listy 1957-1985*. 2014. Oprac., przyp. i wstęp Habielski R. Warszawa: „Więź”.
- Nowy Testament w przekładzie Jakuba Wujka z roku 1593*. 1966. Wstęp i uwagi Smerek W. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Pasternak Boris. 1957. *Doktor Żiwago* (fragm.). Tłum. Mongirdowa M. „Opinie. Kwartalnik poświęcony kulturze rosyjskiej” 1: 14-41.
- Pasternak Boris. 1959. *Doktor Żiwago*. Tłum. Hostowiec P., Łobodowski J. Paryż: Instytut Literacki.
- Pasternak Boris. 1990. *Doktor Żywago*. Przeł. E. Rojewska-Olejarczuk. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Pasternak Boris. 2003. *Doktor Zhivago*. Moskwa: Izd-vo „Ehksmo” [Пастернак Борис. 2003. *Доктор Живаго*. Москва: Изд-во „Эксмо”].

Słowniki

- Polski słownik biograficzny*. 2004-2005. Red. Romanowski A. T. XLIII, Warszawa–Kraków: IH PAN.
- Słownik staropolski*. 1953-2002. Red. Urbańczyk S. T. 7: P-R, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Tupikov Nikolaj Mihajjlovich. 2004. *Slovar drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen*. Sost. Vorobej V.M. Moskwa: Izd-vo „Russkijj put” [Тупиков Николай Михайлович. 2004. *Словарь древнерусских личных собственных имен*. Сост. Воробьев В.М. Москва: Изд-во „Русский путь”].
- Veselovskijj Stepan Borisovich. 1974. *Onomastikon. Drevnerusskie imena, prozvišhha i familii*. Moskwa: Izd-vo „Nauka” [Веселовский Степан Борисович. 1974. *Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии*, Москва: Изд-во „Наука”].

Opracowania

- Basaj Mieczysław. 1993. *O antroponimach w przekładach z języków blisko spokrewnionych*. W: *Onomastyka literacka*. Red. Biolik M. Olsztyn: WSP w Olsztynie: 339-343.
- Bakastova G.V. 1984. *Imja sobstvennoe v khudozhestvennom tekste*. W: *Russkaja onomastika*. Odessa: Izd-vo Odesskogo universiteta: 23-27 [Бакастова Г.В. 1984. *Имя собственное в художественном тексте*. W: *Русская ономастика*. Одесса: Изд-во Одесского университета: 23-27].
- Birjukova N. *Otkuda vzjalas familija Zhivago*. W: <https://arzamas.academy/materials/384> [Dostęp 23 VI 2019] [Бирюкова Н. *Откуда взялась фамилия Живаго*. W: <https://arzamas.academy/materials/384> [Dostęp 23 VI 2019].
- Burkhardt Hanna. 2008. *Kulturemy i ich miejsce w teorii przekładu*. „Język a Kultura” t. 20: 197-209.
- Cieślíkowa Aleksandra. 1993. *Nazwy własne w różnych gatunkach tekstów literackich*. W: *Onomastyka literacka*. Red. Biolik M. Olsztyn: WSP w Olsztynie: 33-39.
- Cieślíkowa Aleksandra. 1996. *Jak „ocalić” w tłumaczeniu” nazwy własne? W: Między oryginałem a przekładem II. Przekład, jego tworzenie się i wpływ*. Red. Filipowicz-Rudek M., Konieczna-Twardzikowa J. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP: 310-320.
- Cyzman Marzenna. 2009. *Osobowe nazwy własne w dziele literackim z perspektywy jego ontologii. Toruń*: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Dworakowska Beata Edyta. 2008. *Legends i podania staroruskie w przekładzie Ryszarda Łuźnego – wybrane aspekty lingwistyczne*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Fateeva Natalja Aleksandrovna. 2003. *Poeht i proza: kniga o Pasternake*. Moskwa: Izd-vo „Novoe literaturnoe obozrenie” 2003 [Фатеева Наталья Александровна.

2003. *Poet i proza: книга о Пастернаке*. Москва: Изд-во „Новое литературное обозрение” 2003].
- Gorbanevskij Mikhail Viktorovich. 1988. *Onomastika v khudozhestvennoj literaturę: filologicheskie ehtjudy*. Moskva: Izd-vo UDN [Горбаневский Михаил Викторович. 1988. *Ономастика в художественной литературе: филологические этюды*. Москва: Изд-во УДН].
- Grodziński Eugeniusz. 1973. *Zarys ogólnej teorii imion własnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hostowiec Paweł. 1960. *Puryzm językowy a przekład*. „Kultura” 9 (155): 114-117.
- Jerzy Stempowski. W: <http://www.wolnaeuropa.pl/index.php?id=307&id2=274> [Dostęp 27 V 2019].
- Karpenko Jurij A. 1986. *Imja sobstvennoe v khudozhestvennoj literaturę*. „Filologicheskie nauki” 4: 34-40 [Карпенко Юрий А. 1986. *Имя собственное в художественной литературе*. „Филологические науки” 4: 34-40].
- Kosyl Czesław. 1993. *Główne nurty nazewnictwo literackiego (zarys syntezy)*. W: *Onomastyka literacka*. Red. Biolik M. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie: 68-100.
- Lewicki Roman. 2000. *Obcość w przekładzie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Levkievskaja Elena Evgeneva, Tolstaja Svetlana Mikhajlovna. 2009. *Paraskeva Pjatinica*. W: *Slavjanskie drevnosti: Ehtnolingvisticheskij slovar v 5-ti t.* T. 4: P-S. Red. Tolstoj N I. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN: 631-633 [Левкиевская Елена Евгеньевна, Толстая Светлана Михайловна. 2009. *Параскева Пятница*. В: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти т.* Т. 4: П-С. Ред. Толстой Н.И. Москва: Институт славяноведения РАН: 631-633].
- L. Oszanin o B. Pasternaku (referat wygłoszony na Plenum Zarządu Moskiewskiego Oddziału Pisarzy). 1957. „Nowa Kultura” 7: 12.
- Matuszczyk Bożena. 2000. *Wierność czy zrozumiałość? Kazimierza Romaniuka tłumaczenie Biblii w świetle tradycji polskich przekładów Pisma świętego*. W: *Przekładając nieprzekładalne. Materiały z I Międzynarodowej konferencji translatorskiej*. Red. Kubiński W., Kubińska O., Wolański T.Z. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Milejtkovskaja G. 1986. *Russkoe otchestvo v polskom tekste* [Милейковская Г. 1986. *Русское отчество в польском тексте*]. W: *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście: materiały z Międzynarodowej Konferencji Onomastycznej w Opolu-Szczedrzyku 12-13 X 1984 r.* Red. Borek H., Kochman S. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Mikhajlov V.N. 1966. *Ehkspressivnye svojstva i funkcii sobstvennykh imen v russkoj literaturę*. „Filologicheskie nauki” 2: 54-66 [Михайлов В.Н. 1966. *Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе*. „Филологические науки” 2: 54-66].
- Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. 2004. Red. R. Mrózek. Seria: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- NDiaye Iwona Anna. 2018a. *Z dziejów polsko-rosyjskich stosunków literackich (korespondencja Marii Dąbrowskiej Jerzego Stempowskiego)*. „Acta Polono-Ruthenica” XXVI/1: 37-47.
- NDiaye Iwona Anna. 2018b. *Z historii polskiego przekładu powieści „Doktor Żywago” Borysa Pasternaka (na podstawie korespondencji Jerzego Giedroycia i Gustawa*

- Herlinga-Grudzińskiego oraz Jerzego Stempowskiego i Marii Dąbrowskiej*). „Acta Polono-Ruthenica” XXIII/2: 85-96.
- Nowakowska-Kempna Iwona. 1978. *Pozycja nazw własnych w przekładzie dzieła literackiego*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Język Artystyczny” 1: 97-115.
- Nowakowska-Kempna Iwona. 1979. *Transpozycje nazw własnych z języka polskiego na języki południowosłowiańskie*. Katowice 1979.
- Onomastyka literacka*. 1993. Red. Biolik M. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie.
- Orzechowska Joanna. 2017. *O potrzebie „zarządzania” imionami własnymi w przekładach powieści kryminalnych Aleksandry Marininy*. „Acta Polono-Ruthenica” XXII/4: 125-134.
- Shalamov Varlam. 1993. *Pasternak*. W: *Vospominaniya o Borise Pasternake*. Moskwa: Izd-vo „Slovo”. W: <https://shalamov.ru/library/32/6.html> [Dostęp 23 VI 2018] [Шаламов Варлам. 1993. *Пастернак*. W: *Воспоминания о Борисе Пастернаке*. Moskwa: Изд-во „Слово”. W: <https://shalamov.ru/library/32/6.html> [Dostęp 23 VI 2018].
- Siwiec Adam. 1998. *Nazwy własne w prozie Michała Choromańskiego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Skibińska Ewa. 2000. *Nazwy własne we francuskim przekładzie „Prawieku i innych czasów”*. W: *Przekładając nieprzekładalne. Materiały z I Międzynarodowej konferencji translatorskiej*. Red. Kubiński W., Kubińska O., Wolański T. Z. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2000: 157-169.
- Sokolova M.V. 2011. *Funkcionalno-stilisticheskaja nagruzka imeni sobstvennogo v khudozhestvennom tekste*. „Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta” 33 (248). Вып. 60: Filologija. Iskusstvovedenie: 182-184 [Соколова М.В. 2011. *Функционально-стилистическая нагрузка имени собственного в художественном тексте*. „Вестник Челябинского государственного университета” 33 (248). Вып. 60: *Филология. Искусствоведение*: 182-184].
- Stalmaszczyk Piotr. 2000. *Problemy z nazwami, Przekładając nieprzekładalne. Materiały z I Międzynarodowej konferencji translatorskiej*. Red. Kubiński W., Kubińska O., Wolański T. Z. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 141-147.
- Stempowski Jerzy. 1961. *Puryzm językowy a przekład*. „Kultura” 9: 9.
- Superanskaja Aleksandra Vasilevna. 2005. *Sovremennyj slovar lichnykh imjon: Sraivnenie. Proiskhozhdenie. Napisanie*. Moskwa: Izd-vo „Ajrris-press” [Суперанская Александра Васильевна. 2005. *Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание*. Moskwa: Изд-во „Айрис-пресс”].
- Szewczyk Łucja Maria. 1993. *Funkcja wartościująca nazewnictwa literackiego (na materiale wybranych dzieł Adama Mickiewicza)*. W: *Onomastyka literacka*. Red. Biolik M. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie: 150.
- Święch Jerzy. 1975. *Model komunikacji przekładowej*. „Teksty” 6: 11-12.
- Unbegaun Boris. O. 1989. *Russkie familii*. Moskwa: Izd-vo „Progress” [Унбегаун Борис. O. 1989. *Русские фамилии*. Moskwa: Изд-во „Прогресс”].
- Uchitel Tamara. 1993. *Vzglyad na leksiku romana B. Pasternaka „Doktor Zhivago”*. „Studia Rossica Posnaniensia” 24: 75-82 [Учитель Тамара. 1993. *Взгляд на лексику романа Б. Пастернака „Доктор Живаго”*. „Studia Rossica Posnaniensia” 24: 75-82].
- Wolnicz-Pawłowska Ewa. 2014. *Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki*. Poznańskie Spotkania Językoznawcze XXVII: 201-214.
- Zierhoffer Karol, Zierhofferowa Zofia. 2000. *Nazwy zachodnioeuropejskie w języku polskim a związki Polski z kulturą Europy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.